

О. І. Остапенко

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,

д-р юрид. наук, проф.,

заступник директора Навчально-наукового інституту права та психології,

В. І. Ряшко

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,

канд. істор. наук,

доц. кафедри теорії та філософії права

КАНТ: ВІЙНА І МИР. ВАЖКИЙ ШЛЯХ ДО ВІЧНОГО МИРУ

© Остапенко О. І., Ряшко В. І., 2015

Аналізується проблема війни і миру з трактату “До вічного миру” видатного німецького мислителя Іммануїла Канта, акцентується увага на теоретико-філософському осмисленні проблеми війни та її соціальних наслідків, а також на шляхах досягнення вічного миру. Німецький мислитель у своєму творі, творчо застосовуючи теоретико-методологічний підхід, розкриває діалектику взаємозв’язків політики, права і моралі та їх роль у досягненні вічного миру. Трактат І. Канта не втратив своєї цінності, він є особливо актуальним у наш час, коли загроза війни і воєнних конфліктів продовжує існувати. Яскравий тому приклад – агресія Росії проти України.

Ідеї видатного німецького філософа щодо проблеми війни і миру, захисту життя кожної людини і людської цивілізації повинні насамперед стати предметом глибоких історико-філософських, політико-правових досліджень.

Ключові слова: держава, народ, війна, мир, агресія, вічний мир, політика, право, мораль, суперечності, міжнародно-правові відносини.

А. І. Остапенко, В. І. Ряшко

КАНТ: ВОЙНА И МИР. ТЯЖЕЛЫЙ ПУТЬ К ВЕЧНОМУ МИРУ

Анализируется проблема войны и мира с трактата “К вечному миру” выдающегося немецкого мыслителя Иммануила Канта, акцентируется внимание на теоретико-философском осмыслении проблемы войны и ее социальных последствиях, а также пути достижения вечного мира. Немецкий мыслитель в своем произведении, творчески применяя теоретико-методологический подход, раскрывает диалектику взаимосвязи политики, права, морали и их роль в достижении вечного мира. Трактат И. Канта не потерял своей ценности, он есть особенно актуальным в наше время, когда угроза войны и военных конфликтов продолжает существовать. Убедительный пример этому – агрессия России против Украины.

Идеи выдающегося немецкого философа относительно проблем войны и мира, защиты жизни каждого человека и человеческой цивилизации должны, стать предметом глубоких историко-философских, политико-правовых исследований.

Ключевые слова: государство, народ, война, мир, агрессия, вечный мир, политика, право, мораль, противоречия, международно-правовые отношения.

KANT: WAR AND PEACE. A DIFFICULT WAY TO PERPETUAL PEACE

The present article studies the problem of war and peace from the essay “To Perpetual Peace” by the prominent German philosopher Immanuel Kant. The attention is drawn to theoretical and philosophical comprehension of the problem of war and its social consequences, and to the ways to achieve perpetual peace. In his literary work the German philosopher reveals dialectics of interconnection of politics, law, morality and their role in achieving perpetual peace, creatively applying theoretical and methodological approach. I.Kant’s essay has not lost its value, being especially urgent nowadays, when the threat of war and hostilities is still present. The aggression of Russia against Ukraine is a convincing example.

The ideas of famous German philosopher regarding the problems of war and peace, protection of everyone’s life and human civilization should, first of all become the subject of profound historical and philosophical, political and legal research.

Key words: state, nation, war, peace, aggression, perpetual peace, politics, law, morality, contradictions, international and legal relations.

Постановка проблеми. Серед проблем, які сьогодні є надзвичайно актуальними, – це забезпечення міжнародної безпеки і миру між народами. На жаль, і у наш час наявні збройні конфлікти, загроза виникнення озброєного протистояння продовжує існувати.

Сьогодні в Україні ведеться боротьба між двома протилежностями – демократією та антидемократичним режимом, що призвело до військового конфлікту в Україні, до дестабілізації діяльності органів державної влади і управління, до соціального збурення громадян в українському суспільстві.

Історія людської цивілізації має багато негативних прикладів щодо вирішення зовнішніх та внутрішніх проблем між державами і людьми шляхом війн.

В історії філософсько-соціальної думки широко існувала розповсюджена ідея, що війна – явище вічне і закономірне, і що без неї суспільство розвиватися не зможе. Цієї точки зору дотримувались такі мислителі, як Геракліт, Платон, Гегель, хоча вони й по-різному трактували сутність війни. Так, старогрецький філософ Геракліт говорив, що “війна є батько всього, цар всього” [2, с. 29]. Суспільство, заявляв мислитель, в процесі свого розвитку знаходиться постійно у боротьбі за своє існування. “Варто знати, – вказував Геракліт, – що війна є всезагальна, і все відбувається через боротьбу і за необхідності” [3, с. 48].

Старогрецькі філософи Демокріт і Арістотель розглядали війну загалом як зло, а мир – як велике благо, але вони виправдовували оборонні війни, спрямовані на захист своєї держави і народу, на захист права на існування. Що стосується загарбницьких, агресивних воєн, то передові мислителі минулого їх оцінювали як злочин, як безумство, яке для людства небезпечніше, ніж потоп і землетрус.

Війна як соціально-політичне явище та шляхи досягнення вічного миру глибоко хвилювали німецького філософа Імануїла Канта (1724–1804). Він заслужено вважається родоначальником німецької класичної філософії кінця XVIII – початку XIX ст. “Вплив його наукових і філософських ідей, – зазначає В. Асмус, – вийшов далеко за межі епохи, в якій він жив” [4, с. 3]. У центр своїх філософсько-етичних праць Кант ставив людину, її свободу, честь, гідність та шлях до щастя. Щоб не писав Кант про суспільство, його “міркування неминуче закінчується питанням щодо усунення війни”, – зауважує А. Гулига [5, с. 11].

У 1795 р. був опублікований знаменитий трактат Канта “До вічного миру”, в якому мислитель глибоко аналізує причини і наслідки війни та шляхи до вічного миру. Ця робота викликала великий інтерес в усіх європейських країнах.

Мета роботи – висвітлити проблеми сутності війни і миру у філософсько-політичному трактаті І. Канта “До вічного миру”.

Стан дослідження. Теоретико-філософська спадщина Канта була предметом аналізу багатьох зарубіжних та вітчизняних вчених, серед яких: В. Асмус, А. Богомолов, А. Гулига, В. Лекторський, К. Любутин, І. Нарський, Т. Ойзерман, С. Попов, Г. Тевзадзе, В. Шинкарук та ін. Деякі аспекти війни і миру у філософії Канта досліджували П. Галанза, Д. Гринишин, А. Піонтковський та інші.

На жаль, проблема війни і миру у творчості Канта залишається до цього часу поза увагою вітчизняних дослідників. Враховуючи її актуальність, автори вважають за необхідне звернутись до її аналізу.

Виклад основних положень. На формування у Канта проблеми війни як складного соціально-політичного явища і дослідження народами ідеї “вічного миру” значний вплив мала праця французького мислителя Ж.-Ж. Руссо “Судження про вічний мир” [8, с. 674], а також видатних попередників і сучасників.

На яких проблемах акцентує увагу Кант в трактаті “До вічного миру”? Як оцінює війну німецький мислитель? “Війна, по-перше, – говорить Кант, – це зло; вона здатна знищити варварськими спустошеннями... усі досягнуті успіхи культури” [6, с. 17]. Війна лягає важким тягарем на плечі народу і її наслідки жахливі... вона призводить до “розорення кожної держави” [7, с. 20]. Що є причиною війн? Хто ж виступає ініціатором війн? Як уникнути війн і досягти вічного миру між народами?

Німецький філософ доходить висновку, що причиною війн є існування суперечностей між державами, в результаті постійного прагнення перевищити одна одну в “кількості збройних сил” [7, с. 261].

Розглядаючи взаємовідносини між державами, Кант заявляє: “Ні одна держава не повинна шляхом насильства втручатись у політичне будівництво і управління інших держав” [7, с. 262]. Кант вважав, що втручання сторонніх держав означає порушення прав незалежного народу.

Кант робить висновок, що “... війна... і застосування засобів, які ведуть до неї, повинні бути безумовно заборонені” [7, с. 264].

“Кант, – зазначає І. Нарський, – вказує, що в міжнародних відносинах поки що панує не право, а тільки сила” [9, с. 176]. Він противник всяких брудних інсинуацій з боку тих держав, які з метою послаблення свого противника засилають “вбивць із-за кута (percussores), отруйників (venefici), порушення вимог капітуляції, підбурювання і зрада (perduellio) в державі противника” [7, с. 263].

Аналізуючи роль правителів (глав держав), Кант звертає увагу на їх відповідальність за розв’язання війни і воєнних конфліктів, оскільки правитель “може наважитись на неї навіть із незначного приводу” [7, с. 269].

Кант дійшов висновку, що монарх несе велику відповідальність за розв’язання війни і встановлення миру. Так, філософ вважав, що “... пруський король Фрідріх II прагнув бути першим слугою держави і управляти нею чесно, мудро і безкорисливо” [4, с. 370]. Філософ називає цю державу – державою епохи просвітництва, або “віком Фрідріха” [4, с. 371].

Подібної оцінки щодо короля Пруссії дотримувався і Гегель, який писав, що “Фрідріх II вів “справедливі війни”” [10, с. 481].

Кант переконаний у тому, що головним завданням, метою, сенсом діяльності будь-якого правителя є “пильнувати право людей – найсвятіше з усього того, що є у Бога на землі” [7, с. 270].

З метою усунення причин, які породжують конфлікти і війни між державами, істотну роль може відігравати союз держав, які виступають проти війни. Кант-гуманіст закликає не тільки за мирне врегулювання воєнних та інших конфліктів, але й за право кожної людини, народу мирно існувати, “право на земну поверхню, яка належить усьому людству” [7, с. 276]. Філософ – яскравий прихильник “наближати рід людський до всесвітньо-громадянського будівництва” [7, с. 277].

Кант гнівно засуджує колоніальну політику деяких європейських держав, які шляхом агресивних війн пригнічували туземців і тим самим порушували їх права і свободи, що призводило до “найжорстокішого і найвитонченішого рабства” [7, с. 278].

“Кант, – зазначає П. Галанза, – правильно вирішив питання щодо поняття агресії і щодо вирішення проблем між державами мирним шляхом з дотриманням норм міжнародного права” [11, с. 40].

Дотримуючись норм міжнародного права, Кант закликає держави суворо дотримуватись “неписаного кодексу державного і міжнародного права” [7, с. 279].

Кант прекрасно розумів, що люди не ангели і, володіючи егоїстичними схильностями, не здатні створити “державу ангелів”. Мислитель схиляється до думки, що добра організація держави (а він прихильник республіканського будівництва) здатна стримувати руйнівні дії іншої держави. Щоб запобігти цьому, Кант закликає створити політико-правовий інститут “публічно-державної безпеки” [6, с. 18].

Кант вважає, що з ростом культури, народи, незалежно від мови і релігії та інших відмінностей, все більше будуть “прагнути жити в мирі” [7, с.287].

Важливим чинником збереження миру є “дух торгівлі і сила грошей, мабуть, найнадійніша, і тому держави змушені... сприяти благородному миру всюди, де існує загроза війни” [7, с. 287].

“Основним завданням держави, – заявляє Кант, – є охорона прав людини і здійснення справедливості” [12, с. 38].

Як відомо, ідеалом державного устрою німецький філософ вважав конституційну монархію. “Тільки монархічна форма правління, – заявляє Кант, – здатна забезпечити справедливість і законність у суспільстві [13, с. 242].

Надзвичайно цікаву думку формулює Кант щодо впливу філософії і філософів на політику і державно-політичну діяльність керівників держави. Як і Платон, Кант вважає, що держава повинна дозволити “філософам вільно і публічно висловлюватися щодо загальних максимів ведення війни і укладення миру” [7, с. 288]. Кант не вимагає, щоб“... королі філософували або філософи стали королями, народи не повинні допустити, щоб зник або замовчав клас філософів, а повинні дати йому можливість виступати публічно; це необхідно і тим, і іншим для внесення ясності в їх діяльність” [7, с. 289].

Аналізуючи проблеми війни і миру, Кант, як філософ-гуманіст, бачить, цю проблему у двох т. зв. іпостасях, в яких істотне місце належить не тільки політиці, але й моралі. Яка ж роль моралі у цьому аспекті? “Мораль вже сама по собі є практика... як сукупність безумовних законів, які є обов’язковими відповідно до яких ми повинні вести себе” [7, с. 290].

Розглядаючи діалектику взаємозв’язку права і моралі, філософ доходить висновку, що мораль і право не повинні знаходитись у стані суперечності. Якщо політика говорить: “Будьте мудрі, як змії”, мораль додає: “І чисті, як голуби”, то вони є несумісними. Кант ратує за положення про те, що “чесність є краща, ніж всяка політика” [7, с. 260].

Мислитель вважає, що для досягнення вічного миру необхідні колективні зусилля людей “єдність об’єднаної волі” [7, с. 291], тобто усього громадянського суспільства, що, безумовно, стане серйозною перепорою розв’язанню війн і конфліктів. Кант вважає, що реалізувати цю ідею можна за умови створення громадянського суспільства, оскільки “держава має можливість не підкорятись жодним зовнішнім законам з метою загарбати або навіть поневолювати іншу для посилення своєї могутності” [7, с. 291].

Кант рішуче виступає за пріоритет права над політикою, а саме: “... зробити право обмежувальною умовою щодо останньої” [7, с. 292].

“Я можу зрозуміти, – говорить Кант, – що уявити собі “морального політика, тобто такого, котрий встановлює принципи політики, які суміжні з мораллю, але не можу уявити собі політичного мораліста, який пристосовує мораль до інтересів державного мужа” [7, с. 292].

Мислитель вимагає від глави держави, щоб він прагнув у своїй діяльності глибокого осмислення діалектики державного управління і міжнародних відносин як важливої мети, яка повинна ґрунтуватись на правових законах [7, с. 292].

У міжнародно-правових відносинах, а також відносинах між окремими державами повинні будуватись на принципі справедливості, положення якого “*Fiat iustitia, pereat mundus*”, що перекладається: “Нехай панує справедливість, якщо навіть від цього загинуть усі шахраї в світі” [7, с. 300]. Цей принцип, говорить Кант, покладає на владу обов’язок нікому не відмовляти і нікого не обмежувати в його праві, а для цього потрібна внутрішня будова держави, яка організована за “чистими принципами права” [7, с. 300].

“Світ, – заявляє Кант, – в жоден спосіб не загине від того, що злих людей стане менше” [7, с. 300].

Великий гуманіст вірить у те, що моральне зло є внутрішньо суперечливим і саморуйнівним і з об’єктивною необхідністю “уступить місце принципу добра” [7, с. 300].

У своєму творі Кант неодноразово повертається до аналізу взаємозв’язку політики і моралі. Своє моральне кредо Кант формулює так: “Істинна політика не може зробити кроку... не віддав належного моралі” [7, с. 302]. Кант неодноразово заявляє, що обов’язок політики і моралі захищати людину. “Право людини повинно вважатися священним, яких би жертв не вартувало це пануючій владі. Усій політиці потрібно схилити коліна перед правом” [7, с. 302]. Кант надає велике значення гласності, він ярий противник закулісних договорів та політичних інтриг.

Несправедливим принципом діяльності держави є обмеження прав і свобод людей. Цей принцип, – зауважує Кант, – потрібно розглядати не тільки, як етичний (який належить до вчення доброчесності), але і як юридичний (що торкається права людей) [7, с. 303].

Розглядаючи роль і місце міжнародного права в регулюванні відносин між державами, Кант дотримується максими положення про те, що “договір пов’язує держави лише для того, щоб підтримувати мир між ними по відношенню до інших держав, але в жодному разі не для того, щоб “робити придбання” [7, с. 305].

Надзвичайно цікавою є думка філософа щодо сутності політики та її ролі в міждержавно-правових відносинах. Політика по відношенню до моралі може бути дволикою і підступною, вона “використовує усі можливі методи для досягнення своєї цілі” [7, с. 308]. Політика легко узгоджується з мораллю там, де бачить свою владу, щоб підкорити право людей свавілля правителів” [7, с. 308].

Кант формулює шляхи узгодження політики з правом. Вчений вважає, що важливим їх чинником повинна бути публічність і її прозорість. Ця думка мислителя у наш час є актуальною.

Кант виступає за проведення політики, спрямованої на встановлення мирного союзу між державами.

“Вічний мир, – заявляє Кант, – який буде закріплений мирними договорами... є не порожня ідея, а завдання, яке поступово буде реалізоване” [7, с. 309]. Великий філософ і гуманіст мріяв про те, щоб людство забуло про війни і стало жити у вічному мирі.

Висновок. У своєму трактаті “До вічного миру” Кант вперше в історії політико-правової думки розглядає війну і мир як складні соціальні явища, що діалектично пов’язані між собою. Мислитель глибоко розкриває діалектичний взаємозв’язок політики, права і моралі, щодо пізнання причин війни і встановлення миру між народами.

Війну, як соціально-політичне явище, Кант розглядає:

- по-перше, через призму моралі. Він робить висновок, що за своєю суттю вона є аморальна, оскільки порушує моральний статус людини як самоцілі. Німецький мислитель рішуче виступає і засуджує агресивні, несправедливі війни і право народів і держави захищати себе і вести справедливу війну;

- по-друге, рішуче виступає за пріоритет права і моралі над політикою. І хоча він не сформулював свого визначення війни, це зробив німецький військовий теоретик К. Клаузевіц. Кант зробив висновок, що ініціаторами війни є політики (керівники держав) і вони повинні насамперед нести відповідальність за розв’язання війни. Міжнародні відносини, – заявляв філософ, – повинні ґрунтуватись на правових законах;

• по-третє, самі війни з їх трагічними наслідками лягають важким тягарем передусім на народ. Війни – це величезна небезпека, оскільки вони не тільки затримують поступовий розвиток суспільства, але й можуть призвести до загибелі усього людства, вказуючи на те, що людський розум, інтелект, спрямовує усю свою енергію на винаходи нових видів зброї і засобів ведення війн, але Кант змушує людину робити все можливе, щоб удосконалювати себе і удосконалювати відносини між людьми як шлях до мирного співіснування. Кант великі сподівання покладав на те, що з поступовим розвитком науки, освіти і культури кількість воєн поступово повинна зменшуватися і в подальшому, вони перестануть відбуватися.

Кант розкрив мотиви, які спонукають людство до досягнення миру. Які ж це мотиви? Насамперед – це моральні, пов'язані з моральноетичним прогресом людства. Мислитель доходить висновку, що важливими чинниками і детермінантами, які об'єктивно спонукають держави до усунення можливих зіткнень і укладення мирних договорів, хоча це звучить і парадоксально, є істотні суперечності. Надзвичайно глибокий сенс має заклик Канта до поступового скорочення озброєння, а в перспективі – і до повної ліквідації зброї.

Засобом для встановлення вічного миру між державами, Кант вважав розвиток міждержавної торгівлі і спілкування з їх взаємними вигодами для різних держав.

Мислитель вказує, що важливим чинником і детермінантою боротьби за мир, є створення міжнародно-правового союзу народів. Як філософ-гуманіст Кант постійно акцентує увагу на тому, що “найголовніший предмет на землі – це людина”, її право, свобода, честь і гідність, і щоб цього досягти, необхідний передусім мир.

1. *Энгельс и военная история / Энгельс Фридрих. – М.: Воениздат, 1972. – 275 с.* 2. *Асмус В. Ф. История античной философии / В. Ф. Асмус. – М.: Высш. шк., 1965. – 320 с.* 3. *Статті і матеріали, присвячені Гераклітові. – Львів: Вид-во Львівського держ. ун-ту імені Івана Франка, 1963. – 58 с.* 4. *Асмус В. Ф. Иммануил Кант / В. Ф. Асмус. – М.: Наука, 1973. – 532 с.* 5. *Гулыга А. В. Кант – теоретик мира / А. В. Гулыга “К вечному миру” И. Канта. – М.: Московский рабочий, 1989. – 120 с.* 6. *Кант Иммануил. Идея всеобщей истории во всемирно-гражданском плане / Иммануил Кант. Сочинения: в 6-ти т. [под общ. ред. В. Ф. Асмуса и др.]. – М.: Мысль, 1966. – Т. 6. – С. 7–23.* 7. *Кант И. К вечному миру / Иммануил Кант. Сочинение: в 6-ти т. / под общ. ред. В. Ф. Асмуса и др. – М.: Мысль, 1966. – Т. 6. – 743 с.* 8. *Ойзерман Т. И. Примечания / Т. И. Ойзерман, Ц. Т. Арзаканьян // Кант Иммануил. Сочинения: в 6-ти т. / под общ. ред. В. Ф. Асмуса и др. / Иммануил Кант. – М.: Мысль, 1966. – Т. 6. – С. 655–677.* 9. *Нарский И. С. Кант / И. С. Нарский. – М.: Мысль, 1976. – 207 с.* 10. *Гегель Г. В. Ф. Философия права / Г. В. Ф. Гегель; пер. с нем.; ред. и сост. Д. А. Керимов и В. С. Нерсесянц. – М.: Мысль, 1990. – 334 с.* 11. *Галанза П. Н. Учение Канта о государстве и праве / П. Н. Галанза. – М.: Государственное изд-во юрид. литературы, 1960. – 50 с.* 12. *Пионтковский А. А. Уголовно-правовые воззрения Канта, А. Фейербаха и Фихте / А. А. Пионтковский. – М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1940. – 191 с.* 13. *Кант Иммануил. Метафизика нравов: в 2-х ч. – 1797. – Ч. 1-я.: Метафизические начала учения о праве / Иммануил Кант. Сочинения: в 6-ти т. / под общ. ред. В. Ф. Асмуса, А. В. Гулыги, Т. И. Ойзермана. – М.: Мысль, 1969. – Т. 4, Ч. 2. – 478 с.*